

Bogdan Zaborski

1901–1985

BOGDAN ZABORSKI

1901–1985

Bogdan Zaborski, syn Józefa i Marii z Majewskich, urodził się w Warszawie 5 kwietnia 1901 r. Ojciec był inżynierem kolejowym, a matka siostrą profesora archeologii na Uniwersytecie Warszawskim, a zarazem zdolnego przedsiębiorcy – Erazma Majewskiego. Najpierw uczył się w domu na tzw. „komplektach”, a od 4 klasy w warszawskim gimnazjum im. Emiliana Konopczyńskiego (od 1919 r. im. Adama Mickiewicza). Nowy gmach gimnazjum, oddany do użytku w 1913 r. był jednym z najnowocześniejszych w Warszawie, wyposażony m.in. w specjalną „salę geografii i geologii”. Gimnazjum to ukończyli m.in. Stefan Starzyński i Jan Nowak-Jeziorański. Zainteresowania geograficzne u Bogdana Zaborskiego w wieku kilkunastu lat zostały rozbudzone zmianami mapy politycznej Europy po wojnach bałkańskich (Zaborscy, 1993). Geografii uczył Go Paweł Sosnowski, ojciec profesora Politechniki Warszawskiej – Oskara Sosnowskiego, założyciela Stowarzyszenia Urbanistów Polskich. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego w czerwcu 1919 r. rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim jako słuchacz sekcji matematyczno-przyrodniczej na Wydziale Filozoficznym.

Nauka, zarówno w gimnazjum, jak i na uniwersytecie przebiegała w niespokojnych czasach. W lipcu 1920 r. młody człowiek wstąpił jako ochotnik do Wojskowego Obozu Akademickiego w Rembertowie, gdzie przydzielono Go do jednostki artylerii w Warszawie. Zwolniony w listopadzie udał się na parę tygodni do powiatu raciborskiego na Górnym Śląsku, gdzie uczestniczył w przygotowywaniu plebiscytu. Powrócił na studia w 1921 r., gdy po raz pierwszy wykrystalizowała się grupa 12 studentów, która wybrała geografę jako główny kierunek studiów.

Bogdan Zaborski uczęszczał na wykłady z nauk przyrodniczych. Czterech – spośród jego wykładowców było rektorami Uniwersytetu Warszawskiego: Stanisław Thugutt – mineralog (kurator Zakładu Geograficznego UW w latach 1919–1920), Bolesław Hryniewiecki – biolog, Jan Łukaszewicz – logik, Stefan Pieńkowski – fizyk. Najsilniej był jednak związany z geografią, bowiem właśnie w Zakładzie Geograficznym Uniwersytetu Warszawskiego, jeszcze jako student uczestniczył w pracach badawczych, opublikował pierwsze 3 prace i udzielał się w naukowych kołach studenckich.

Bogdan Zaborski uczestniczył w badaniach geomorfologicznych i hydrologicznych kierowanych przez profesora Stanisława Lencewicza. Sezony letnie w latach 1922–1927 poświęcał głównie na pracę terenową, która okazała się przynieść obfity materiał wykorzystany zarówno w pracy doktorskiej, jak i rozprawie habilitacyjnej.

System magisterski na studiach wprowadzono dopiero w 1926 r., więc Zaborski przygotowywał pracę dyplomową uprawniającą do uzyskania stopnia doktora. Rozprawa na temat osadnictwa wiejskiego w Polsce została złożona u promotora jesienią 1924 r. Po zdaniu *rigorosum* „małego” i „dużego” z wynikiem celującym został 13 marca 1925 r. promowany przez profesora Stanisława Lencewicza na doktora filozofii na podstawie rozprawy pt. *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*. Praca ta została opublikowana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1926 r. O wartości naukowej pracy doktorskiej świadczy szybkie wydanie jej w języku niemieckim w 1930 r. Do pracy tej odwoływano się jeszcze w latach 60. ubiegłego wieku w trakcie zajęć kursowych z geografii osadnictwa w Instytucie Geograficznym UW, czego doświadczył osobiście autor biogramu.

Profesor Stanisław Lencewicz zatrudnił młodego badacza. Od 1 maja 1924 r. do 30 września 1927 r. (z krótką przerwą w 1924 r.) B. Zaborski pracował na etacie asystenta w Zakładzie Geograficznym UW. Prowadził w tym czasie badania rzeźby polodowcowej Polski (Mazowsze, Podlasie, Pomorze), ale zainteresowanie osadnictwem i problematyką narodowościową skłoniły Go po doktoracie do samodzielnego studiowania historii i etnografii na UW (1925–1927).

W latach 1927–1928 odbył służbę wojskową. Ukończył Szkołę Podchorążych Artylerii we Włodzimierzu i został przydzielony do 1 Pułku Artylerii Najcięższej w Warszawie. Zwolniony ze służby we wrześniu 1928 r. podporucznik podchorąży artylerii wstąpił w związek małżeński z Marią Płońską, córką notariusza z Kolna, studentką geografii. Młoda para miała wspaniałą podróż poślubną, bowiem dr Zaborski, dzięki wsparciu profesora Lencewicza otrzymał stypendium Funduszu Kultury Narodowej na *podyplomowe studia doskonalące w zakresie antropogeografii* w Niemczech i we Francji. W czasie podróży naukowej miał możliwość spotkać się z najwybitniejszymi geografami w tych krajach. W Niemczech byli to: Otto Schlütter (Halle), Robert Grandmann (Erlangen), Norbert Krebs (Berlin), Erich von Drygalski i Karl Haushoffer (Monachium), a w Paryżu prof. prof. Emmanuel de Martonne, Albert Demangeon oraz Jean Bruhnes.

Badania prowadzone na Podlasiu w latach 1922–1927 stały się podstawą do napisania rozprawy habilitacyjnej pt. *Studium nad morfologią dyluwium Podlasia i terenów sąsiednich*, która została opublikowana w 1927 r. w „Przeglądzie Geograficznym”. Kolokwium habilitacyjne odbyło się na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w 1930 r. Recenzentami rozprawy habi-

litacyjnej i dorobku naukowego byli profesorowie Jerzy Smoleński, Jan Nowak, Stanisław Bystróż. W końcu czerwca 1930 r. Rada Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjęła rozprawę habilitacyjną jednogłośnie, a w październiku udzieliła habilitantowi *veniam legendi* (prawo wykładania na uniwersytecie) z zakresu geografii. Podczas kolokwium odpowiadał na pytania dotyczące prac Grandmanna i Schlüttera na temat osadnictwa historycznego, metody punktowej w kartografii demograficznej, roli młodych ruchów tektonicznych w morfologii środowiska Powiśla i Podlasia, kierunków geografii miast w Niemczech, oraz krytyki metod badawczych i wyników tychże polskiego dyluwium glacialnego. Wynik kolokwium określono jako *zadowolniający*. Zadane pytania sprawiłyby niewątpliwie trudności współczesnym, bardziej wyspecjalizowanym kandydatom do stopnia doktora habilitowanego z zakresu geografii. Wykład habilitacyjny Zaborskiego odpowiadał w zasadzie treści jego rozprawy *Rola Podlasia jak osi dyluwium Polski*, co odbiega od współczesnych zaleceń Centralnej Komisji w tej sprawie. Wykład uznano za *czyniący zadość w zupełności wymaganiom*.

Dorobek Bogdana Zaborskiego spotkał się z uznaniem geografów najstarszego ośrodka geograficznego w Polsce. Na prośbę profesora Jerzego Smoleńskiego młody habilitant objął Seminarium Geografii Fizycznej na UJ (pozostało nie obsadzone po śmierci prof. L. Sawickiego) na stanowisku zastępcy profesora od 1 października 1930 r. Asystentem był późniejszy profesor UJ – Józef Szaflarski. Bogdan Zaborski pracował w Krakowie tylko trzy lata. Wkrótce reformy w szkolnictwie polskim wprowadzone przez ministra Janusza Jędrzejewicza spowodowały m.in. likwidację katedr „nie obsadzonych na stałe” (w tym katedry niewygodnego politycznie dla władz prof. S. Kota, także zatrudnionego na stanowisku zastępcy profesora w UJ). W rezultacie Seminarium Geografii Fizycznej zlikwidowano 31 sierpnia 1933 r., a Bogdan Zaborski podjął decyzję o powrocie do rodzinnej Warszawy. Zamieszkał ponownie w pięknej okolicy, na skraju Ogrodu Krasieńskich, przy ulicy Barokowej.

Powrócił do swej macierzystej uczelni. Od października 1933 r. (wg innych źródeł od 1934 r.) został docentem na Wydziale Humanistycznym UW, gdzie rozpoczął wstępne prace (kompletowanie księgozbioru) zmierzające do organizacji przyszłego Zakładu Antropogeografii. Od 1 grudnia 1933 r. do 31 sierpnia 1936 r. pracował również na stanowisku adiunkta w Zakładzie Geograficznym UW. Jednocześnie podjął pracę jako zastępca profesora na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie (1933–1938). Od września 1936 r. przestał pracować w Zakładzie Geograficznym, ponieważ współpraca z profesorem Stanisławem Lencewiczem nie układała się dobrze. W tym czasie, podobnie jak niektórzy nieco młodszy geografowie z Krakowa (np. S. Leszczycki, A. Wrzosek) rozpoczął współpracę naukową z pozauniwersyteckimi jednostkami badawczymi, służącymi zwykle potrzebom instytucji państwowych (m.in. w Komisji Badań Naukowych Ziemi Wschodnich, Instytucie Badań

Spraw Narodowościowych przy Prezydium Rady Ministrów, Instytucie Bałtyckim, Związku Ziemi Górskich).

W kolejnych miesiącach pracy B. Zaborski odbywał w sezonach letnich liczne podróże zagraniczne, w czym pomagała mu dobra znajomość kilku języków obcych. Jako student odbył wraz z prof. S. Lencewiczem podróż do Jugosławii (1923), potem do Niemiec, Francji i Szwajcarii (1928–1930), pracując na Uniwersytecie Jagiellońskim podróżował do Czechosłowacji, Niemiec, Włoch i Hiszpanii (1931–1933), mieszkając ponownie w Warszawie pojechał na Bałkany (1936), wreszcie będąc pracownikiem Wydziału Humanistycznego UW odbył podróż dookoła świata (1937/1938), jako delegat Polski na Międzynarodowy Kongres Oświatowy. Na spotkanie w Tokio, pojechał koleją transsyberyjską przez Syberię, zwiedził Mandżurię, Koreę, Japonię i przez Hawaje, Kalifornię, Arizone, Meksyk i Teksas (osady polskie) dotarł do Waszyngtonu i Nowego Jorku, skąd powrócił do kraju.

Większość katedr geografii funkcjonowała na uniwersytetach tylko na wydziałach filozoficznych (w ramach sekcji przyrodniczej) lub matematyczno-przyrodniczych. Jednak z Wydziału Filozoficznego UW z inicjatywy przyrodników (głównie chemików) wyodrębniono w roku akademickim 1926/1927 Wydział Matematyczno-Przyrodniczy i Wydział Humanistyczny. W czasie pracy B. Zaborskiego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego (od 1935 r.) szybko dojrzała sprawa powołania nowej jednostki naukowo-dydaktycznej – Zakładu Antropogeografii. Gdy Zaborski był nad Pacyfikiem Rada Wydziału Humanistycznego na pierwszym posiedzeniu w nowym roku akademickim, 12 października 1937 r. wystąpiła do 10 luminarzy polskiej geografii o przedstawienie propozycji kandydatów na stanowisko kierownika tej jednostki.

Prośbę o nadesłanie opinii o kandydatach skierowano do prof. prof. W. Gumplowicza, S. Lencewicza, J. Lotha, A. Sujkowskiego (Warszawa), J. Smoleńskiego (Kraków), E. Romera, A. Zierhoffera (Lwów), S. Pawłowskiego i S. Nowakowskiego (Poznań) oraz M. Limanowskiego (Wilno). W grudniu powołano Komisję ds. obsadzenia Zakładu Antropogeografii w składzie: prof. prof. S. Arnold, S. Poniatowski (Wydział Humanistyczny), S. Lencewicz (Wydział Matematyczno-Przyrodniczy) i J. Loth (Szkoła Główna Handlowa). Na posiedzeniu Komisji w styczniu 1938 r. zapoznano się z opiniami na temat kandydatów i po dyskusji przedstawiono Radzie Wydziału dwie kandydatury: prof. M. Limanowskiego i doc. B. Zaborskiego. W maju 1938 r. na Radzie Wydziału wniosek większości Komisji o powołanie w charakterze profesora zwyczajnego na tę katedrę prof. M. Limanowskiego odrzucono, natomiast poparto zdecydowanie wniosek mniejszości Komisji dotyczący zatrudnienia doc. B. Zaborskiego w charakterze profesora nadzwyczajnego.

Dostępne materiały archiwalne tej sprawy są prawdziwą „kopalnią” wiedzy o ówczesnym środowisku geografów i ich poglądach na temat geografii.

Spośród opiniodawców tylko jeden miał poważne wątpliwości w sprawie utworzenia takiej „niezwykłej katedry”, odwołując się do przykładów niemieckich i francuskich, podkreślając niejasny status antropogeografii i obecność w polskim środowisku naukowym tylko jednego docenta *w dość osobliwym zakresie antropogeografii wschodniej Europy*. Pozostali nie mieli takich wątpliwości, a niektórzy wręcz podkreślali, że powołanie takiej jednostki na uniwersytecie stołecznym zobowiązuje do wyboru ze wszech miar najlepszego kandydata. Profesor August Zierhoffer (Uniwersytet Jana Kazimierza) wskazywał, że *katedra stołeczna zobowiązuje ...w wysokim stopniu do reprezentowania nauki polskiej na zewnątrz, ponieważ każdy zagraniczny geograf po niej sądzić będzie urzędzenia naukowe w Polsce*. Łącznie wysunięto 8 kandydatów. Niewątpliwie Bogdan Zaborski wysunął się na czoło tego rankingu, ponieważ wymieniło go sześciu opiniodawców. Dwukrotnie wskazano na kandydaturę doc. Walentego Winida (Uniwersytet Poznański), doc. Wiktora Ormickiego (Uniwersytet Jagielloński) i dr Józefa Czekalskiego (Uniwersytet Poznański). Szczególne miejsce na ówczesnej „mapie polskiej antropogeografii” zajmował ośrodek poznański. Wśród kandydatów byli również profesorowie Stanisław Pawłowski i Stanisław Nowakowski.

Ważnym wątkiem w tej dyskusji była istota geografii człowieka. O odmiannach antropogeografii decydowała rola przypisywana środowisku przyrodniczemu. Tradycyjna antropogeografia była raczej *koniecznym uzupełnieniem geografii* (fizycznej). W opinii zwolenników odrębności antropogeografii geografowie fizyczni zwykle *rozszerzali czystą geografę fizyczną wstrzykując w nią od czasu do czasu sporo elementów kulturowo-antropologicznych i historycznych* (Melezin, 1985). Według Bogdana Zaborskiego (1939) antropogeografia zajmowała się *wprawdzie człowiekiem na tle środowiska, ale najczęściej popełnianym błędem było przesadne doszukiwanie się zależności między zjawiskami ludzkimi a warunkami naturalnymi środowiska*. Podkreślał, że strukturę przedmiotową dyscypliny powinny wyznaczać formy działalności człowieka, a nie typy środowisk i większą uwagę powinno się skupiać na czynnikach społecznych.

Z dyskusji na temat kandydatów na kierownika Zakładu Antropogeografii wynikało, że już w latach 30. dostrzeżono, że geografia człowieka zmierza ku *geografii statystyczno-ekonomicznej i demograficznej*. Ta ostatnia zdaniem prof. prof. Stanisława Pawłowskiego i Stanisława Lencewicza zbytnio oddalała się od geografii, niebezpiecznie zbliżając do *czystej ekonomii, ...będąc pewnego rodzaju umiejętnością utylitarną, prowadzącą do zarejestrowania i skonstatowania pewnych zjawisk*. O ile na przykład prace Wiktora Ormickiego (także Stanisława Leszczyckiego) bliższe były już w tym czasie tej ostatniej wizji geografii człowieka, to Bogdan Zaborski zajmował miejsce na pograniczu tradycyjnej i nowoczesnej wizji subdyscypliny *in statu nascendi*, co prawdopodobnie środowisko uznało za jego wielką zaletę.

Bogdan Zaborski został mianowany profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Humanistycznym UJP przez prezydenta Ignacego Mościckiego 10 września 1938 r. Do Jego obowiązków należało przeprowadzenie 5 godzin wykładów i 2 godzin ćwiczeń tygodniowo w ciągu roku akademickiego. Zrezygnował z pracy w Wolnej Wszechnicy Polskiej, ale Rektor wyraził zgodę na pełnienie dalej (od marca 1934 r.) przez Niego funkcji kierownika Pracowni Kartograficznej w IBSN. Zakład Antropogeografii mieścił się w kilku pokojach w lokalu przy ulicy Krakowskie Przedmieście 6, w neobarokowej kamienicy Oranowskiego (zniszczonej w czasie wojny). Asystentami w zakładzie byli m.in. przyszli profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego – dr Antoni Wrzosek oraz mgr Jan Flis, który przygotował rozprawę doktorską w 1939 r., ale wybuch wojny uniemożliwił dalsze postępowanie w tej sprawie. Zaborski wspólnie z dr. A. Wrzoskiem wydał natomiast wtedy swoją najbardziej obszerną pracę, zatytułowaną *Antropogeografia* jako III tom *Wielkiej Geografii Powszechnej*. Jeszcze w latach 80. ubiegłego stulecia w opinii Kazimierza Dziewońskiego (1985) praca ta pozostawała ...*najambitniejszą, samodzielną próbą monograficznego ujęcia geografii społeczno-ekonomicznej świata, opublikowaną przez geografów polskich*. W studium tym widoczny jest pewien wpływ poglądów Stanisława Nowakowskiego na proponowany podział antropogeografii (geografia człowieka; geografia kultury materialnej, geografia kultury duchowej), odpowiadający w istocie podziałowi socjografii S. Nowakowskiego (ludzie, rzeczy, idee). Jeszcze dzisiaj można dostrzec rozległość horyzontów badawczych w tej pracy. Bogdan Zaborski okazał się prawdziwym wizjonerem, podkreślając w ostatnim zdaniu *Antropogeografii* otwierające się perspektywy rozwoju przed tymi działami antropogeografii, które zajmują się przejawami kultury duchowej człowieka. Jednak *cultural turn* w geografii człowieka pojawił się w pełni dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia.

Wuj Zaborskiego – Erazm Majewski, człowiek renesansu, bez formalnego wykształcenia akademickiego (!) został profesorem nadzwyczajnym UW i kierownikiem katedry archeologii, ale zmarł przed rozpoczęciem wykładów w 1922 r. Zaborskiemu dalszą działalność naukową uniemożliwiła wojna. We wrześniu 1939 r. został ewakuowany wraz z personelem Wojskowego Instytutu Geograficznego do Lwowa. Na początku 1940 r. usiłował przedostać się przez Rumunię do Francji. Zatrzymany przez radziecką straż graniczną został uwięziony we Lwowie (w „Brygidkach” uczył współwięźniów języka hiszpańskiego), a później deportowany do Norylska. Układ Sikorski – Majski sprawił, że zwolniono Go w sierpniu 1941 r. Bogdan Zaborski odbył długą podróż przez Syberię i Azję Środkową. Z Taszkentu został wezwany do ambasady polskiej w Kujbyszewie i delegowany przez ambasadora prof. S. Kota do Londynu. Przez Archangielsk i Murmańsk dotarł na początku 1942 r. do Anglii, gdzie powierzono mu organizację i kierownictwo Biura Geograficznego

i Zakładu Reprodukcyjnej Kartograficznej w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźstwie.

Po wojnie Zaborski wykładał geografę w Polish University College w Londynie oraz jeździł z odczytami po brytyjskich uniwersytetach. W tym czasie reaktywowano geografę na Uniwersytecie Warszawskim. Na jesieni 1947 r. restytuowano Zakład Antropogeografii (od 1949 r. Zakład Geografii Społeczno-Gospodarczej, a od 1950 r. Zakład Geografii Ekonomicznej) na Wydziale Humanistycznym. Jego kierownikiem został prof. Stanisław Leszczycki. Zakład Geografii Ekonomicznej (już jako Katedra) wszedł w skład Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego w 1951 r. (formalnie powołanego w 1952 r.).

Bogdan Zaborski otrzymał popozycję powrotu na Uniwersytet Warszawski już w październiku 1945 r. (urlopowany w roku akademickim 1945/1946 i 1946/1947), ale zdecydował o pozostaniu na Zachodzie. W następnym roku przyjechała do W. Brytanii żona wraz z dwójką dzieci. Prof. L. Dudley Stamp (uczestnik spotkania MUG w Warszawie w 1934 r. oraz późniejszy *doctor honoris causa* UW) polecił Zaborskiego prof. G.H.T. Kimble, który zaprosił Go wiosną 1948 r. na wykłady w ramach kursu wakacyjnego w University Mc Gill w Montrealu. Ostatecznie Zaborski pozostał w Montrealu na stanowisku *associate professor* do 1957 r. roku, gdy otrzymał propozycję objęcia kierownictwa młodej jednostki geograficznej w University of Ottawa. Na emeryturę przeszedł tam zgodnie z przepisami w 1966 r., ale od nowego roku akademickiego rozpoczął ponownie wykłady na prywatnym uniwersytecie w Montrealu, w Sir George Williams College, przekształconym formalnie w uniwersytet w 1974 r. Zaborski zaproponował nawet nową nazwę dla uczelni – *Copernicus University* z okazji 500-lecia urodzin wielkiego astronoma, ale ostatecznie przyjęto nazwę *Concordia University*. Regularną pracę dydaktyczną zakończył w 1975 r.

W Ameryce Północnej Bogdan Zaborski współpracował z wieloma anglosaskimi instytucjami naukowymi, głównie geograficznymi. Uczestniczył w zjazdach i konferencjach, zwłaszcza w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. Był członkiem kilkunastu towarzystw naukowych: m.in. Royal Geographical Society (London), Royal Geographical Society (Ottawa), Canadian Association of Geographers w Montrealu (był jednym z jego założycieli w 1950 r.), American Geographical Society (New York), Association of American Geographers (Washington D.C.). Pełnił funkcję dyrektora kanadyjskiego oddziału Polskiego Instytutu Sztuki i Nauki (1950–1957), a później był prezesem otta-wskiego oddziału tego stowarzyszenia (1960–1976).

Na obczyźnie pozostało mu zamiłowanie do podróży. Odbył wielkie podróże transkontynentalne. Pierwsza objęła obszar Ameryki Łacińskiej (1956), druga Europę, Bliski Wschód, Azję Południową i Afrykę Północną (1960), trzecia 14 krajów Afryki (1967), czwarta Azję Południowo-Wschodnią, Hong-

kong, Tajwan i Japonię (1968). Spotykał się z polskimi geografami na międzynarodowych konferencjach geograficznych na obczyźnie. Nie zapomniał także o Polsce. Złożył wraz z żoną trzy wizyty w kraju ojczystym (1964; 1973; 1978). Otrzymał dyplom członka honorowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego (1974). W czasie spotkań na kongresach geograficznych państwo Zaborscy organizowali dla geografów polskich przyjacielskie spotkania towarzyskie. Przed kongresem MUG w Montrealu zorganizowali zespół (*Zespół Geografów Pochodzenia Polskiego i Przyjaciół Polskiej Geografii w Ameryce Północnej*) zajmujący się gromadzeniem odpowiednich funduszy na pokrycie części kosztów pobytu geografów z Polski.

Profesor Zaborski zmarł 22 lutego 1985 r. Pochowany został na cmentarzu w Ottawie. Odznaczony był Złotym Krzyżem Zasługi, Orderem Odrodzenia Polski, Medalem Lotniczym oraz Odznaką Honorową Kongresu Polonii Kanadyjskiej. Symbolicznym wyrazem uznania dla jego działalności naukowo-dydaktycznej w Kanadzie jest Medal im. Bogdana Zaborskiego przyznawany od 1975 r. wyróżniającym się absolwentom geografii przez Wydział Nauk i Sztuk w Concordia University. W roku akademickim 2006/2007 medal otrzymał Thomas Cummins-Russel.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Profesor Bogdan Zaborski odznaczał się wszechstronnymi zainteresowaniami naukowymi. W piśmie komisji rekomendującej Go na stanowisko profesora Wydziału Humanistycznego UJP znajduje się stwierdzenie, że miał on *zadeklarowane zamiłowanie do antropogeografii..., ale życie wymagało od niego zajęcia się także geografią fizyczną*. Zamiłowania te potwierdza w liście do dr. Jerzego Kondrackiego (1991, 70), gdy pisząc o Kongresie Międzynarodowej Unii Geograficznej w Lizbonie (1948) stwierdził z zadowoleniem, że *...po raz pierwszy ... bezapelacyjnie na pierwszy plan wysuną się tematy antropogeograficzne*.

W rekomendacji na stanowisko profesora UW w 1938 r. komisja podkreślała u B. Zaborskiego sumiennosc w pracy, cierpliwosc, wielokrotnie przerabianie tekstów już przygotowanych, ostroznosc w wyciąganiu wniosków i uczciwosc w cytowaniu. Najwieksza liczba prac Zaborskiego dotyczyła geomorfologii, geografii osadnictwa i geografii etnicznej. Mniej liczne prace można zaliczyć do geografii ludności, geografii politycznej, geografii transportu, geografii regionalnej. Ciekawe, że sam Autor nigdy nie przedstawiał w przygotowanym własnoręcznie spisie publikacji działu – kartografia. Swoje prace kartograficzne w istocie zaliczał do innych specjalności geograficznych np. geomorfologii lub geografii etnicznej (spraw narodowościowych). To zainteresowanie kartografią jest zapewne konsekwencją syntetycznego umysłu autora, jego doskonałej pamięci wzrokowej i wyobraźni przestrzennej. Jeden z recenzentów rozprawy habilitacyjnej (J. Nowak) określił Jego

umysłowość jako *par excellance* systematyczną, nawet w odniesieniu do prac antropogeograficznych. Jak stwierdził po latach Jerzy Kondracki (1984): *Kartografia była dla B. Zaborskiego metodą badań, niezbędnym środkiem prezentacji zagadnień geograficznych*. Nie oznacza to jednak aby przeceniał jej znaczenie. W pracy *Antropogeografia* napisał, że *...porównywanie zasięgów rozmieszczenia zjawisk może doprowadzić do wykrycia korelacji zachodzących między zjawiskami... Metoda ta ....najczęściej jednak nie może wyjaśnić całkowicie i wszechstronnie rozmieszczenia poszczególnych zjawisk*.

Prace geomorfologiczne dotyczyły głównie utworów polodowcowych (Mazowsze, Pomorze, Podlasie, Polesie, Wyżyna Lubelska, Kaszuby). W opinii współczesnych w swoich pracach z zakresu geomorfologii B. Zaborski zwrócił uwagę, na odrębność i samodzielność regionalną Podlasia wśród innych krain naturalnych Polski. Przeprowadzone zdjęcie terenowe na rozległym obszarze pozwoliło określić bardziej szczegółowo zasięg zlodowacenia między Wisłą i Bugiem, korygując w wielu przypadkach dotychczasowe poglądy na przebieg moren czołowych z tym zlodowaceniem związanych. Zebrane materiały zostały wykorzystane w opracowaniu *Mapy Geologicznej Polski* przez PIG (ciąg moren Supraśl-Grodek był nieznany w literaturze). Zajmował się także zjawiskami krasowymi (Masyw Centralny) i krajobrazem lessowym (Wyżyna Lubelska). Mapę typów ukształtowania powierzchni niżu Polski, wschodnich Niemiec i Litwy można uznać za prekursorską w stosunku do współczesnych map typów krajobrazu (Kondracki 1985).

Uznanie międzynarodowe zdobył Bogdan Zaborski swoją pracą na temat typów wsi w Polsce. Zdaniem prof. J. Smoleńskiego praca ta zapewniła młodemu człowiekowi *poważne już imię w opinii naukowej zarówno w kraju jak i za granicą*. Autor przedstawił w niej dotychczasowe badania nad kształtami wsi w Europie Środkowej i w Polsce. Zbadał zależność kształtu i skupienia wsi od czynników przyrodniczych i społecznych. Podważył tezę A. Meitzena o etniczno-kulturowym zdeterminowaniu kształtu wsi w Europie Środkowej. Wielce pomocne okazały się w tym studium mapy topograficzne. Wyniki przestawił na syntetycznej mapie. Opublikował także inne prace na temat osiedli wiejskich Polesia i Pomorza. Do problematyki geografii osadnictwa można w znacznej mierze zaliczyć, próby reinterpretacji niemieckiej mapy Kaszub z przełomu XVIII i XIX wieku. Zaborski zidentyfikował na tej podstawie kształty wsi, rozmieszczenie i wielkość osiedli; rozmieszczenie obszarów królewszczyzn, wiosek szlacheckich i terenów miejskich; dokonał również porównania zmian w pokryciu terenu w ciągu 100 lat.

Pierwsze publikacje przygotowane przez B. Zaborskiego przed obroną doktoratu były w istocie pracami kartograficznymi. Liczne mapy powstały także w okresie Jego pobytu w Londynie (m.in. mapy etniczne, językowe oraz mapa hipsometryczna Polski w skali 1:1,1 mln). W pracach kartograficznych Zaborskiego uwagę zwracają dwa nurty zainteresowań: mapy narodowościowe

oraz geograficzna interpretacja map topograficznych, zapoczątkowana mapą typów ukształtowania niżu Polski i osadnictwa wiejskiego w Polsce, a zakończona w Kanadzie atlasem krajobrazów i osadnictwa (Kondracki, 1985). Zdaniem Stanisława Berezowskiego (1985) *mapa była dla niego zarówno głównym narzędziem analizy, jak drogą wiodącą do syntez zasadniczych*. Kartograficzna metoda badań, określana przez historyków geograficzną, spotykała się z uznaniem środowiska, ale również krytyką. Jeden z wybitnych przedstawicieli ówczesnej geografii, przypisujący priorytetowe znaczenie badaniom terenowym, od których Zaborski zresztą nie stronił, uważał, że synteza morfologiczna Niżu Polskiego na podstawie studium mapy, pozbawiona jest wartości, w przeciwieństwie do studiów autora na temat Kaszub lub Masywu Centralnego, przygotowanych na podstawie badań terenowych.

Powszechnie wiadomo było, że Zaborski był miłośnikiem i kolekcjonerem map. Prywatne zbiory zawierały 4 tys. książek i 11 tysięcy arkuszy map, z przewagą map topograficznych w wielkich skalach oraz map antropogeograficznych. Mapy te wykorzystywał do prowadzenia ćwiczeń oraz udostępniał prowadzącym badania naukowe. Zbiory uległy zniszczeniu w płonącej Warszawie w końcu 1944 r. Bogdan Zaborski jako ekspert Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oceniał wydawane mapy książkowe do 1939 r. Pracował również nad organizowaniem zbiorów map i ułożeniem nowej, racjonalnej karty katalogowej do zbiorów map, ale publikacja na ten temat nie ukazała się (Kondracki 1984).

Poza mapami wyrazem zintegrowanego podejścia B. Zaborskiego do geografii były prace bliskie geografii regionalnej: Kaszuby – powiat morski, północno-zachodnia część Wyżyny Lubelskiej, Masyw Centralny, okolice Guadix w Hiszpanii lub propozycja podziału regionalnego Niżu Polskiego (ze względu na typ ukształtowania rzeźby terenu). Przygotowane do druku w 1939 r. studium o prowincji Cordoba w Hiszpanii niestety nie ukazało się. Wiele prac dotyczyło pogranicznych obszarów Polski, ponieważ uważał je za *skrzydła bez których organizm nie może wzbić się do lotu*. Powracając w 1930 r. z Francji specjalnie zatrzymał się na Łużycach, aby zapoznać się z sytuacją mieszkającej tam mniejszości słowiańskiej.

Problematyka określana przez B. Zaborskiego mianem narodowościowej miała zawsze silny związek z kartografią tematyczną. Metodyczną nowością była już jedna z pierwszych map dotycząca stosunków wyznaniowych w części województwa lwowskiego opublikowana w „Przeglądzie Geograficznym” w 1928 r. Zastosował on metodę równoczesnego przedstawienia stosunków wyznaniowych i gęstości zaludnienia w układzie gmin. Świadczy to o twórczych poszukiwaniach autora. Większość prac z tego zakresu to mapy z komentarzem lub opracowania metodyczne dotyczące przygotowywania map narodowościowych (mapy Polski, Pomorza, Prus Wschodnich, Polesia, Czechosłowacji i krajów ościennych, wreszcie Azji i Eurazji).

Wielkim projektem badawczym Bogdana Zaborskiego był *Antropogeograficzny Atlas Polski*. Autor postulował wykonanie serii map przedstawiających różne przejawy działalności człowieka na tle warunków przyrodniczych i społecznych. Problematyka atlasu miała obejmować rozmieszczenie ludności, ruch naturalny, zatrudnienie, użytkowanie ziemi, strukturę upraw i hodowli, wysokość podatku gruntowego, wartość zabudowy, problemy kulturalne, higieniczno-społeczne. Dane te miały być podstawą wyodrębnienia regionów antropogeograficznych. Jednostkami odniesienia miały być nie jak zwykle powiaty, ale gminy i sołectwa. Ankiety i dane zbierane w terenie miały stanowić podstawowy materiał empiryczny. Teren Polski miał być przedstawiony w 16 zeszytach zawierających mapy w skali 1:300 000 i mapę syntetyczną w skali 1:1 mln. Realizacja tego przedsięwzięcia wydaje się nawet współcześnie mało realna. Nakładem Instytutu Bałtyckiego Zaborski zdołał wydać arkusz Bydgoszcz-Gdynia z tekstem objaśniającym w języku francuskim, polskim streszczeniem i skorowidzem gmin. Wykonanie map finansował sam autor. W przygotowaniu był arkusz atlasu dotyczący Śląska. W czasie wojny zaginęły rękopiśmienne mapy do atlasu Karpat i Podkarpacia oraz mapy narodowościowe kresów wschodnich wykonane w latach 1934–1939 dla Instytutu Badań Spraw Narodowościowych (IBSN).

W końcu lat 30. zainteresował się problematyką planowania regionalnego. Pełnił m.in. funkcję rzeczoznawcy naukowego w Biurze Planowania Regionalnego Ziem Górskich oraz był członkiem Komisji Regionalnego Planu Zabudowy Okręgu Warszawskiego. Prace tego typu nie cieszyły się powszechnym uznaniem w środowisku akademickim. Zainteresowania planowaniem kontynuował później w Kanadzie. W archiwach University of Ottawa są reakcje prasowe na temat Jego wykładu dotyczącego planowania miejskiego w warunkach zagrożenia wojną jądrową, a w „Professional Geographer” opublikował projekt bardziej efektywnego systemu drogowego w wielkim mieście.

Współpraca z instytucjami pozauniwersyteckimi świadczy o głębokim przekonaniu B. Zaborskiego o aplikacyjnych walorach prac geograficznych, choć współpraca taka nie zawsze przynosiła satysfakcję. Zaborski był przewodniczącym mieszanej komisji polsko-słowackiej przy wytyczeniu nowej granicy Polski ze Słowacją w 1938 r. Funkcji tej podjął się, jak napisał we wspomnieniach, na wyraźne polecenie służbowe JM Rektora UJP prof. Włodzimierza Antoniewicza (Zaborscy 1993).

Bogdan Zaborski był znaną osobą w świecie naukowym poprzez częste uczestnictwo w zjazdach naukowych, międzynarodowych i krajowych m.in. Zjazdach Słowiańskich Geografów i Etnografów, Kongresach Międzynarodowej Unii Geograficznej, Międzynarodowych Kongresach Historyków, Zjazdach Przyrodników i Lekarzy, Zjazdach naukowo-sprawozdawczych poświęconych Ziemiom Wschodnim i Karpatom (sekretarz generalny Koła Naukowego Przyjaciół Huculszczyzny), Zjazdach Pomoroznawstwa. Był

członkiem Komisji Geograficznej i Komisji Atlasu Historycznego Polski w Polskiej Akademii Umiejętności, Instytutu Badań Spraw Narodowościowych oraz członkiem korespondentem Meksykańskiego Towarzystwa Geograficznego (od 1938 r.).

W Kanadzie prowadził badania z geomorfologii (geneza wąwozów na terenach lessowych, formy rzeźby polodowcowej, zmiany biegu rzek), geografii osadnictwa oraz geografii etnicznej. Uchodził także za specjalistę od tzw. *Russian Geography*. W badaniach szczególną rolę odgrywały dalej metody kartograficzne. Najważniejszymi pracami są niewątpliwie: rozdział w pracy zbiorowej poświęconej obszarom subpolarnym w Eurazji (pod red. D. Good i G.H.T. Kimble'a 1955) oraz atlas krajobrazów i osadnictwa wschodniej Kanady z 1972 r. Bogdan Zaborski kontynuował badania z geografii etnicznej Eurazji. Kolejne wersje map etnicznych Azji i Eurazji przedstawiał na Międzynarodowych Kongresach Geograficznych (MUG): w Amsterdamie (1938), Waszyngtonie (1952) i Sztokholmie (1960). Uczestniczył we wszystkich kongresach Międzynarodowej Unii Geograficznej w latach 1931–1972 (z wyjątkiem spotkania w Lizbonie w 1948 r.). W przypadku dwóch kongresów był zaangażowany w różnym stopniu w ich organizację (organizacja wycieczek) – w Warszawie (1934) i w Montrealu (1972). W latach 1955–1972 jego nazwisko jest cytowane w kilkunastu pracach publikowanych m.in. w „Professional Geographer” i „Annals of the Association of American Geographers”. Pełny spis prac Bogdana Zaborskiego nie był dostępny autorowi biogramu. Z wykorzystanych źródeł wynika, że w swoim dorobku ma około 100 prac i ponad 200 map, z których większość niestety zaginęła podczas wojny.

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA I DYDAKTYCZNA

Zmysł organizacyjny i koleżeńskość miały zapewne wpływ na wybór Bogdana Zaborskiego na przewodniczącego studenckiego Koła Geografów przy Zakładzie Geograficznym UW w roku akademickim 1924/1925. W czasie swojej działalności naukowej był inspiratorem i organizatorem badań. Umiejętnie dobierał pracowników i organizował im pracę, o czym świadczą pełnione funkcje kierownicze, zarówno w Polsce, jak i w Kanadzie. Doprowadził do powstania drugiego w Polsce zakładu geografii zajmującego się geografią człowieka (od 1924 r. na Uniwersytecie Poznańskim istniał Zakład Geografii Gospodarczej kierowany przez prof. S. Nowakowskiego). Zaborski dokonał reorganizacji Zakładu Geografii w Ottawie w 1963 r. Intensywnie poszukiwał środków finansowych na swoje projekty badawcze w instytucjach rządowych, a gdy te zawodziły finansował je we własnym zakresie. Zawsze mógł liczyć na pomoc ojca, który bardzo interesował się Jego karierą naukową. Był autorem publikacji na temat problemów finansowych uniwersyteckich zakładów geograficznych, związanych z organizacją pracy w terenie (Zaborski

1932). Obecna walka geografów o zmianę kategoryzacji dyscypliny właśnie z tego powodu, wskazuje, że niewiele się pod tym względem zmieniło w nauce polskiej po prawie 80 latach. Tuż przed wybuchem wojny Bogdan Zaborski został powołany na członka Komitetu Kasy im. Józefa Mianowskiego, prestiżowej instytucji wspomagającej naukę w Polsce (Instytut Popierania Nauki), jako jedyny geograf w historii tej instytucji.

W Zakładzie Geograficznym UW Bogdan Zaborski prowadził jako asystent ćwiczenia z kartografii i ćwiczenia geograficzne. Był bardzo lubiany przez studentów, miał pogodny charakter i łatwość nawiązywania kontaktów z ludźmi. Ćwiczenia geograficzne obejmowały geomorfologię, morfometrię, hydrografię i antropogeografię. W przypadku tych ostatnich nacisk był położony na użytkowanie ziemi i rozmieszczenie ludności oraz wzajemne związki tych zjawisk. Szczególne zamięrowanie do pracy terenowej przejawiało się w przygotowaniu 10 wycieczek terenowych (m.in. w okolice Grodna, Grójca, Łomży, Kazimierza Dolnego, Grudziądza i Wierzycy). Wówczas były one wielkim wyzwaniem ze względu na trudności w przemieszczaniu się i utrzymaniu na terenach wiejskich. Istotną rolę jako środek transportu odgrywał rower, a noclegi u znajomych i rodzin studentów nie były rzadkością (w ten sposób Bogdan Zaborski trafił do domu rodziców swojej przyszej żony).

W Uniwersytecie Warszawskim B. Zaborski prowadził wykłady z antropogeografii i geografii regionalnej Polski, na Uniwersytecie Jagiellońskim wykładał geomorfologię, klimatologię i geografę regionalną, a w Wolnej Wszechnicy Polskiej geografę fizyczną i uczestniczył w komisjach egzaminów magisterskich. Jego uczniem w Krakowie był późniejszy profesor SGPiS – Stanisław Berezowski. W Kanadzie, w McGill University był kierownikiem letniej szkoły geograficznej. W pracy dydaktycznej wykorzystywano tam Jego prywatne zbiory kartograficzne. Dopiero gdy ich właściciel przeniósł się do Ottawy podjęto działania w celu stworzeniu własnej kolekcji map. Działalność dydaktyczna nie ograniczała się tylko do katedr uniwersyteckich. Uczył geografii Polski w szkołach wojskowych, występował z odczytami dla środowisk polonijnych w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Zainteresowanie geografją zaszczerpił także swojemu synowi – Jerzemu (1931–2003), który był wykładowcą w uniwersytetach amerykańskich.

Brak trwałego warsztatu pracy był czynnikiem utrudniającym realizację wielu Jego projektów, ale realizacja niektórych z nich znacznie wykraczała nie tylko poza ówczesne, ale i dzisiejsze możliwości. Do historii polskiej geografii Bogdan Zaborski przeszedł jako jeden z twórców podstaw geografii człowieka w Polsce i niestrudzony propagator posługiwania się mapą jako narzędziem analizy i syntezy w studiach geograficznych.

OPRACOWANIA BIOGRAFICZNE I INNE ŹRÓDŁA

- Akta osobowe Bogdana Zaborskiego w MWRiOP, Archiwum Akt Nowych, 2/14/0/6737.
- Berezowski S., 1985, *Bogdan Zaborski (1901-1985)*, Czasopismo Geograficzne, 56, 3-4, s. 434-439.
- Dziewoński K., 1985, *Antoni Wrzosek*, Przegląd Geograficzny, 57, 435-437.
- Jahn A., 1985, *Moje spotkania z Bogdanem Zaborskim*, Czasopismo Geograficzne, 56, 3-4, s. 439-440.
- Kondracki J., 1974, *Nowi członkowie honorowi Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Bogdan Zaborski*, Czasopismo Geograficzne 46, 2, s. 249-251.
- Kondracki J., 1985, *Prace kartograficzne Bogdana Zaborskiego*, Polski Przegląd Kartograficzny, 17, 4, s. 205-207.
- Kondracki J., 1995, *Zakład Geograficzny Uniwersytetu Warszawskiego (1918-1951)*, Prace i Studia Geograficzne, 16, s. 25-46.
- Kondracki J., 1991, *Geografowie Uniwersytetu Warszawskiego: Stanisław Lencewicz, Bogdan Zaborski, Stanisław Pietkiewicz. Wspomnienia, listy*, Studia i materiały z dziejów nauki polskiej, Ser. II, z. 4, s. 41-105.
- Melezin A., 1985, *Wiktor Ormicki w Wilnie*, Czasopismo Geograficzne, 55, 3-4, 433-434.
- Zaborscy K. i Z., 1993, *Pamiętnik Bogdana Zaborskiego [w:] Sagi rodzinne t. VIII (maszynopis)*.

WYBRANE PRACE BOGDANA ZABORSKIEGO

- 1922, *Mapa izochron Warszawy [w:] Lencewicz S., Kurs geografii Polski*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa (fig. 215).
- 1922, *Mapa narodowościowa polskich kresów północno-zachodnich i Litwy*, Warszawa (wspólnie z J. Machlejdem).
- 1924, *Utwory lodowcowe okolic Latowicza*, Przegląd Geograficzny, 4, s. 31-36 (wspólnie z M. Chelińską).
- 1925, *Typy wsi wschodniego Polesia*, Ziemia, s. 131-132.
- 1925, *Sprawozdanie – Zjazd geografów i etnografów słowiańskich*, Praha, Przegląd Geograficzny 5, s. 119-126.
- 1926, *O zjawiskach podobnych do krasowych w lessach*, Prace Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego, 6, s. 1-3.
- 1926, *O dyluwium zachodniej części wyżyny Lubelskiej*, Prace Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego, 6, s. 4-5.
- 1926, *O utworach ostatniego zlodowacenia między Wisłą a Bugiem*, Prace Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego, 6, s. 5-7.
- 1926, *Ozy między Grójcem a Odrzywołem*, Przegląd Geograficzny, t. 6, s. 129-133.
- 1926/1927, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Prace Komisji Etnograficznej PAU, Nr 1, s. 121, (wyd. niemieckie – *Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung [w:] Bibliothek Geschichtlicher Werke aus den Literaturen Osteuropas*, nr 2, Osteuropa Institute, III Breslau 1930).
- 1927, *Studia nad morfologią dyluwium Podlasia i terenów sąsiednich*, Przegląd Geograficzny, 7, 1-2, s. 1-52.
- 1927, *Erozyjny charakter rozszerzenia doliny Wisły pod Grudziądzem*, Pamiętnik II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów, Kraków, s. 207-208.

- 1927, *Warszawa–Wilno: Krajobraz* (wspólnie z S. Lencewiczem). Przewodnik Kongresowy II Zjazdu Słow. Geogr. i Etnogr. w Polsce 1927, s. 152-156, ryc. 1.
- 1928, *Uwagi metodyczne o mapach wyznaniowych z mapą części województwa Lwowskiego*, Przegląd Geograficzny 8, 1-2, s. 1-25.
- 1928, *Mapa typów ukształtowania powierzchni niżu Polski, wschodnich Niemiec i Litwy* (1:1 250 000), Warszawa.
- 1930, *Wyżyny krasowe francuskiego Masywu Centralnego. Causse Méjean et Causse Noir*, Przegląd Geograficzny, 10, s. 46-65.
- 1930, *Próba podziału regionalnego Niżu Polski i terenów ościennych*, Wiadomości Geograficzne 10, s. 139-144.
- 1931, *Analiza morfometryczna rzeźby terenu nizinowego*, Wiadomości Służby Geogr., 3, s. 177-215.
- 1931, *Mapa narodowościowa powiatu morskiego i Gdyni*, Instytut Bałtycki, Toruń.
- 1931, *Przegląd szczegółowych map narodowościowych Pomorza oraz uwagi dotyczące metod ich sporządzania*, Pamiętnik Zjazdów Pomoroznawczych, zesz. 1: Problem narodowościowy na Pomorzu, Instytut Bałtycki, Toruń.
- 1932, *Krajobrazy „lessowe” w pelitach Guadixu*, Kosmos 57, s. 310-320.
- 1932, *Potrzeby finansowe uniwersyteckich zakładów geograficznych związane z pracą w terenie*, Nauka Polska, XV, s. 338-339.
- 1933, *Zarys morfologii Północnych Kaszub (Powiat morski)*, Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego, Toruń.
- 1933, *Atlas powiatu morskiego i Gdyni* (2 zeszyty po 12 kart), Kraków.
- 1934, *O potrzebie opracowania Antropogeograficznego Atlasu Polski*, Nauka Polska, XIX, s. 400-403.
- 1934, *O potrzebie wydania szczegółowej mapy podziału administracyjnego Polski*, Nauka Polska, XIX, s. 317.
- 1934, *La partie Nord-Ouest du plateau de Lublin*, Congrès Internationale de Géographie, Varsovie, Excursion C 3 (przewodnik dla uczestników Kongresu MUG w Warszawie) (wspólnie z A. Wrzoskiem).
- 1934, *Uwagi o typach planów wsi na Pomorzu*, Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego, IV Naukowy Zjazd Pomoroznawczy, Toruń.
- 1934, *Atlas de géographie humaine de la Pologne. Feuille I Bydgoszcz-Gdynia: densité de population, impôt foncier et nationalité des habitants*, Libraria Nova, Warszawa.
- 1935, *Warunki geograficzne; Położenie, granice i obszar Polski; Miasta*, [w:] S. Arnold (red.) Almanach Polski, Warszawa, s. 1-9.
- 1935, *Osiedla wiejskie Pomorza*, Instytut Bałtycki, Toruń.
- 1936, *Kaszuby na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle mapy Schröttera-Engelhardta z lat 1796-1802*, Wiadomości Służby Geograficznej, 10, 2, s. 239-262.
- 1936, *Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia i narodowość mieszkańców na Pomorzu* [w:] *Stosunki rolnicze na Pomorzu*, Instytut Bałtycki, Toruń, s. 143-182.
- 1936, *Polskie pogranicze północne i zachodnie*, Kalendarz I.K.C. s. 69-76.
- 1936, *Szkic rozmieszczenia bogactwa narodowego na Wileńszczyźnie*, [w:] *Mélanges de géographie... offerts à M.V. Švambera*, Praha, s. 152-155.
- 1936, *Rozmieszczenie ludności według języka i wyznania na Polesiu*, I Zjazd sprawozdawczo-naukowy poświęcony Ziemiom Wschodnim, 7.
- 1937, *Les nationalités et les confessions en Pologne d'après le recensement de 1931. Remarques générales*, Institute pour l'Étude de Questions Minoritaires, Varsovie.

- 1938, *Rozmieszczenie ludności według języka i wyznania w środkowej i wschodniej części Karpat*, Drugi zjazd sprawozdawczo-naukowy poświęcony Środkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku, Nr 11, Warszawa.
- 1938, *Carte des langues d'Asie* [w:] *Compte Rendu du Congrès Internationale de Géographie*, Amsterdam, vol. 2, Travaux de la Section l'Cartographie, Leiden, E.J. Brill, s. 187-189.
- 1938, *Studia naukowe w planowaniu regionalnym*, Sprawozdanie Związku Ziemi Górskich za okres 12.XI.1936-31.XII.1937, s. 81-84.
- 1938, *Ślady oscylacji lodowcowej nad Mereczanką*, *Wiadomości Służby Geograficznej*, 12, 1, s. 19-32 (wspólnie z E. Rühle).
- 1938, *Zmiany granicy państwowej na pograniczu polsko-czesko-słowackim*, *Ziemia*, 28, 12, s. 295-297.
- 1939, *Antropogeografia*, *Wielka Geografia Powszechna*, t. III, Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa, ss. 320 (wspólnie z A. Wrzosem).
- 1947, *Związek geograficzny dorzecza Odry z Polską*, London (wspólnie z J. Flisem).
- 1952, Recenzja. *Natural Regions of the U.S.S.R.*, L.S. Berg, O.A. Titlebaum, J.A. Morrison, C.C. Nikiforoff, *Russian Review*, 11, 2, s. 121-124
- 1954, *Obituary: Eugeniusz Romer*, *Geographical Review*, 44, 4, s. 602-603.
- 1955, *U.S.S.R., North European Part*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 433-445.
- 1955, *U.S.S.R., Western Siberia*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 446-459.
- 1955, *U.S.S.R., Central Siberia*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 460-473.
- 1955, *U.S.S.R., Eastern Siberia*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 474-480.
- 1955, *U.S.S.R., Kamchatka, The Komandorskiye Islands, and the Kuriles*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 481-485.
- 1955, *U.S.S.R., Arctic Archipelagoes*, [w:] Good D., Kimble G.H.T. (red.) *Geography of the Northlands*, American Geographical Society and J. Wiley, New York, s. 486-498.
- 1962, *A smooth-flow street pattern for metropolises*, *The Professional Geographer*, 14, 2, s. 29-31.
- 1962, *Poland's changing territory through the ages*, Ottawa (archiwum Polish Institute of Arts and Sciences of America nr PPP.12.37)
- 1972, *Atlas of Landscapes and Settlements of Eastern Canada*, Sir George Williams University Department of Geography Publication, No 1, Montreal-Quebec.

Summary

Bogdan Zaborski was born on 5 April 1901, in Warsaw. In 1919–1924 he studied geography at the University of Warsaw under Professor Stanisław Lencewicz. In 1925 he received the degree of a Philosophy Doctor, based on his dissertation entitled *On the forms of rural settlements in Poland and their distribution* (in Polish). His book was published in Germany in 1930.

Bogdan Zaborski began to work as assistant in the Department of Geography at University of Warsaw in 1924. Then he stayed at several universities in Germany and France (1928–1930). He completed his habilitation procedures at Jagiellonian University in Cracow (1930) and took the position of deputy professor at the Seminar of Physical Geography. Then he returned to Warsaw and taught students in the Department of Geography and Humanistic Faculty of Warsaw University as well as at Free Polish Public University.

The main fields of interest were research connected to settlement geography, geomorphology, ethnic geography, cartography and regional geography. In the 1930s Bogdan Zaborski actively contributed to various Polish state institutions in the field of cartography and regional planning (Baltic Institute, Research Institute of Minorities Affairs, and Association of Mountainous Areas). He was a chief of Cartographic Laboratory in Research Institute of Minorities' Affairs.

In the years 1937–1938 he had traveled around the world (Siberia, Manchuria, Korea, Japan, Hawaii, USA, and Mexico). Bogdan Zaborski was appointed associate professor in newly established Department of Anthropogeography at Warsaw University in 1938. Then he wrote an extensive work entitled *Anthropogeography* in co-operation with Dr Antoni Wrzosek. This work was commonly evaluated as the best compendium of human geography in Poland for this time.

His academic career was interrupted by the outbreak the World War II. He tried to move to Polish Army in France but the Russians caught him and deported to Norylsk. He was released in 1941 and after a long journey through the Soviet Union reached London. Zaborski did not return to Warsaw after the war and settled in Montreal. He taught in Canadian universities from 1948 to 1975 (Mc Gill, Ottawa and Concordia) but maintained close contacts with Polish geographers.

Professor Zaborski took part in all Congresses of International Geographical Union between 1931 and 1972. He was a member of scientific associations in Poland, Britain, USA, Mexico, Peru and Canada (co-founder of Canadian Geographers Association 1950). In 1973 he was awarded honorary membership of Polish Geographical Society. Today the outstanding students in geography of the Faculty of Science and Arts at Concordia University (Montreal) are awarded Bogdan Zaborski Medal.

Professor Bogdan Zaborski died on 22 February 1985, in Ottawa.

*Andrzej Lisowski, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski,
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa,
e-mail: alisowski@uw.edu.pl*